

آب یاسو؟

رضا کلانتری

پژوهشگر دوزبانگی در پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش تبریز

لزوم طراحی برنامه‌ی درسی آموزش زبان فارسی در مناطق دوزبانه با نیم‌نگاهی به سختی‌های آموزش فارسی به ترک‌زبانان

کلیدواژه‌ها: طراحی برنامه‌ی درسی، دوزبانگی، زبان فارسی، مناطق دوزبانه.

اشاره

این مقاله با هدف بررسی لزوم طراحی برنامه‌ی درسی آموزش زبان فارسی در مناطق دوزبانه‌ی ایران صورت پذیرفته است. افزایش اثربخشی برنامه‌ی درسی زبان فارسی و بالابردن کیفیت و کارایی آن، یکی از ضرورت‌های مسلّم زبان‌آموزی در مدارس کشور است. آموزش دوزبانه به عبارتی استفاده از دو زبان برای تدریس و یادگیری به منظور نیل به اهداف تربیتی و اجتماعی است. بنابراین، برای پیشبرد اهداف آموزشی و رسیدن به وضعیت مناسب آموزشی و فرهنگی در مناطق و نواحی غیرفارسی زبان، تعیین مؤلفه‌های برنامه‌ی درسی کتاب فارسی دوره‌ی ابتدایی، ضروری به نظر می‌رسد. از بین دروس ابتدایی، دیکته و خواندن زبان فارسی از اهمیت ویژه‌ای برخوردارند. چرا که با فراگیری این دو درس دانش‌آموزان باسواد می‌شوند و در نتیجه برای یادگیری سایر علوم اقدام می‌کنند. دانش‌آموزان مناطق دوزبانه به‌خصوص در دو پایه‌ی اول و دوم ابتدایی، در فراگیری زبان فارسی چه از نظر گفتاری و شنیداری و چه از نظر سوادآموزی و به تبع آن یادگیری سایر دروس، با مشکلاتی مواجه هستند که شامل دانش‌آموزان فارسی‌زبان نمی‌شود. این وضعیت از به کار بردن کتاب‌ها و روش‌های آموزشی یکسان در سراسر کشور، بدون توجه به اختلافات زبانی دانش‌آموزان، ناشی می‌شود. یافته‌های مطالعه‌ی حاضر گویای این مطلب است که لحاظ نکردن تفاوت‌های زبانی در مناطق و نواحی گوناگون در برنامه‌ی درسی فارسی دوره‌ی ابتدایی و اجرای برنامه‌ی آموزشی متحدالشکل در همه‌ی مناطق و نواحی، به فراهم‌سازی فرصت‌های آموزشی مناسب منجر نمی‌شود. با بررسی اوراق امتحانی درس املا‌ی دانش‌آموزان دوزبانه می‌توان نتیجه گرفت که بخشی از اشتباهات املا‌یی به علت دشواری‌های زبان‌شناختی خاص در مناطق دوزبانه صورت می‌گیرد. لذا تدوین برنامه‌ی درسی آموزش زبان فارسی در مناطق غیرفارسی زبان، با توجه به ویژگی‌های محلی و منطقه‌ای، یکی از راهکارهای اساسی برای توسعه‌ی زبان فارسی در نظام آموزش و پرورش رسمی کشور است.

مشکلات آموزش املا در مناطق دوزبانه

با بررسی نتایج درس‌هایی مانند بخوانیم و بنویسیم، املا و انشا در مدارس مناطق دوزبانه، مشاهده می‌کنیم که درصد مردودی دانش‌آموزان در این درس‌ها بویژه در پایه‌های اولیه‌ی دوره‌ی ابتدایی، بسیار بیشتر است. در یافته‌های پژوهشی

(عصاره، ۱۳۸۲)، مشکلات درکی - شنیداری، گفتاری، خوانداری و نوشتاری چشم‌گیری در دوزبانه‌ها دیده می‌شود که بخشی از آن زبانی است، زیرا ساختمان زبانی مندرج در ذهن کودک با ساختار زبانی مدرسه تفاوت زیادی دارد. در گوش دادن به متن دیکته شده، عدم فهم صحیح یک واژه و توقف و تلاش و تمرکز

زبان آموز و سوادآموز به فهم آن، وی را از گوش دادن به ادامه‌ی متن باز می‌دارد و به تبع آن کار نوشتن املا مختل می‌شود [مدرس، ۱۳۸۲]؛ مخصوصاً اگر گوینده‌ی متن املا، فارس‌زبان نباشد. برای مثال، تمایز «گ» و «ق» و «غ» نه تنها برای نوآموزان آذربایجانی، بلکه برای معلمان آنان هم مشکل‌ساز است. خود هنگام بازدید از مدرسه‌ای ابتدایی در ساعت املا و در شهر تبریز شاهد بودم که چه‌طور معلم و دانش‌آموز سوم ابتدایی برای نوشتن کلمه‌ی «قشنگ» دچار چالش بودند؛ به‌طوری که پس از بارها تکرار، باز هم عمل رمزگذاری و رمزگیری به درستی صورت نگرفت. به عبارت دیگر، هرچه معلم با صدای بلند این کلمه را تکرار می‌کرد، دانش‌آموز با تلفظ‌های گوناگون مواجه می‌شد، به‌طوری که باعث گریه‌ی دختر دانش‌آموز گشت.

در تدوین کتاب‌های درسی دوره‌ی ابتدایی فرض بر این است که همه‌ی دانش‌آموزان با زبان فارسی گفتاری آشنا هستند. در مناطقی که زبان مادری کودکان با زبان رسمی کشور یکسان است، در نوآموزان در بدو ورود به دبستان، قادر به گوش دادن و سخن گفتن هستند و به عبارت دیگر مهارت دو رکن اول زبان‌آموزی را کسب کرده‌اند و دو رکن دیگر آن یعنی خواندن و نوشتن را در مدرسه فرا می‌گیرند. ولی در مناطق دوزبانه که زبان رسمی آموزشگاهی با زبان مادری مغایر است، دانش‌آموزان در یادگیری زبان آموزشگاهی با مشکلاتی مواجه می‌شوند که به افت تحصیلی آنان می‌انجامد.

البته در دهه‌های اخیر سیاست‌گذاران آموزش و پرورش و مؤلفان کتاب‌های درسی دوره‌ی ابتدایی و بویژه سال اول ابتدایی، در تألیف این کتاب‌ها، دغدغه‌ی دانش‌آموزان دوزبانه را مدنظر داشته‌اند که البته کافی به نظر نمی‌رسد [کلانتری، ۱۳۸۸]. اصولاً تفاوت‌های «سوادآموزی

ویژه‌ی فارسی‌زبانان» و «زبان‌آموزی - سوادآموزی ویژه‌ی کودکان دوزبانه»، متفاوت از هم به نظر می‌رسند. طی گزارش‌های رسیده به اولین و دومین [خدیی، کلانتری و ربوی، ۱۳۸۸] همایش دوزبانگی و آموزش، و همچنین نتایج ضعیف ایران در مطالعه‌ی بین‌المللی تیمز و پرلز [کریمی، ۱۳۸۴ و کریمی و کبیری، ۱۳۸۸] این نتیجه به دست می‌آید که کودکان دوزبانه در ایران نیز دچار مسئله‌ی عقب‌ماندگی درسی، خصوصاً در درس دیکته‌اند.

البته این مشکلات در میان کودکانی که ساختار زبانی آن‌ها با ساختار زبان فارسی از نظر آوایی، واژگانی و نحوی تفاوت بیشتری دارد، بارزتر است. برای مثال، در میان گویش‌های رایج در ایران، زبان ترکی نه تنها تفاوت ساختاری زیادی با زبان فارسی دارد، بلکه با بقیه‌ی گویش‌های رایج در ایران هم ریشه نیست [عصاره، ۱۳۸۸]. حال سؤال این است که افت تحصیلی در درس املا‌ی کودکان دوزبانه، منتج از دوزبانه‌بودن این کودکان است یا عوامل دیگر؟ به عبارت دیگر، آیا عملکرد دانش‌آموزان دوزبانه‌ی ترک و تک‌زبانه‌ی فارس در درس املا‌ی فارسی، با هم فرق دارند؟ بنابراین و با توجه به یافته‌های تحقیقات دوزبانگی، به منظور اجرای تعلیم و تربیت دوزبانه در ایران، نیازمند تولید مباحث نظری هستیم تا از محتوا، مدل‌ها و روش‌های تدریس مناسب پس از هنجاریابی‌های لازم و با توجه به شرایط بومی و منطقه‌ای، سیاست‌های مناسب دوزبانی اتخاذ شود.

نمونه‌ها

براساس نتایج آزمون‌های املا، درصدی از این اشتباهات دانش‌آموزان به دوزبانه‌بودن آنان مربوط است که در صورت طراحی برنامه‌ی

درسی آموزش زبان فارسی ویژه‌ی مناطق دوزبانه این مشکلات می‌تواند به حداقل برسد، بدون این‌که در یادگیری زبان فارسی مشکلی ایجاد کند. البته هرچه قدر تفاوت‌های زبانی بیشتر شود، این مشکل نیز بیشتر به نظر می‌رسد. مانند زبان ترکی آذربایجانی که در مقایسه با زبان‌های کردی، گیلکی و لری از نظر ساختاری با زبان فارسی فرق دارد [زندى، ۱۳۸۱: ۱۷۶]. در این‌جا به بعضی از مشکلات اشاره می‌کنیم:

- در زبان ترکی برخلاف زبان فارسی اغلب هجاها دوصامتی هستند که باعث به‌وجود آمدن اشتباهات املايي در دانش‌آموزان این مناطق می‌شود [مدرس، ۱۳۸۲].

در بررسی نتایج آزمون‌های املا به وفور می‌توان این مشکل را ملاحظه کرد؛ مانند «بد» به جای «بود» و «تیت» به جای «نیست».

- در اثر تداخل آوایی صامت‌های فارسی «ق»، «غ» و «گ» در زبان ترکی، نوآموز آذربایجانی صامت‌های جای‌گزین را به کار می‌برد. مانند «گند» یا حتی «غند» (بر اثر تلفظ ناصحیح معلم) به جای «قند» و «گشنگ» به جای «قشنگ».

- در بعضی از مناطق آذربایجان مانند مراغه، صامت‌های «ی» و «ر» با هم تداخل دارند که می‌توان این اشتباه را به صورت زیر مشاهده کرد:

«دبیا» به جای «دریا» و «بایان» به جای «باران».

- در فارسی تلفظ «ک» پسکامی انفجاری است، ولی در ترکی آذربایجانی تلفظ آن لثوی، انفجاری-سایشی است که باعث جای‌گزینی با «چ» می‌گردد. مانند جای‌گزینی «چه» و «که».

همچنان که از مثال‌های فوق مشخص است، بسیاری از این اشتباهات توجه زبان‌شناختی دارند که ممکن است برای نوآموزان دیگر مناطق دوزبانه به شکل‌های متفاوتی اتفاق بیفتد. برای مثال اسماعیلی (۱۳۸۰)، با بررسی خطاهای زبانی در نوشتار فارسی دانش‌آموزان مازندرانی دریافت که تداخل زبان مادری دانش‌آموزان در نوشتن زبان فارسی، در مقوله‌های ساخت واژه، نحوی و واژگانی و معنایی مشهود است. همچنین یافته‌های تحقیق فتاحی (۱۳۷۲)، مهرجو و هادیان (۱۳۷۴)، مدرس (۱۳۸۲) و ادیب (۱۳۸۵) نشان می‌دهند، دانش‌آموزان دوزبانه در دروسی که با زبان مرتبط است، مانند املا و خواندن زبان فارسی، نسبت به دروس غیرزبانی مانند ریاضی و علوم از هم‌نوعان تک‌زبانه‌ی خود عملکردضعیف‌تری دارند.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

تعمق در نتایج تحقیقات انجام گرفته و پیشینه‌ی نظری و عملی برنامه‌ی درسی زبان‌آموزی نشان می‌دهد که لحاظ‌نکردن تفاوت‌های زبانی مناطق و نواحی گوناگون در برنامه‌ی درسی زبان‌آموزی فارسی و اجرای برنامه‌های آموزشی یکسان در همه‌ی مناطق و نواحی، به فراهم‌سازی فرصت‌های آموزشی مناسب منجر نمی‌شود. از این‌رو

برای پیشبرد اهداف آموزشی و رسیدن به وضعیت مناسب آموزشی و فرهنگی در مناطق و نواحی غیرفارسی‌زبان، تعیین مؤلفه‌های برنامه‌ی درسی کتاب فارسی دوره‌ی ابتدایی برای مناطق و نواحی غیرفارسی زبان ضروری به‌نظر می‌رسد. قابل اشاره است که در اغلب کشورهای پیشرفته، برنامه‌ی درسی زبان‌آموزی دوزبانه‌ی مناسب، طراحی و به اجرا گذاشته می‌شود.

بنابراین پیشنهاد می‌شود:

۱. برنامه‌های درسی زبان فارسی با توجه به یافته‌های مطالعات رسمی مانند تیمز و پرلز، در ابعاد محتوای کتاب‌ها و روش‌های تدریس ویژه در مناطق دوزبانه، دوباره بررسی شود.
۲. با توجه به تنوع زبان‌های محلی در کشور و دوزبانه بودن حدود نیمی از دانش‌آموزان ابتدایی، باید برنامه‌ی درسی آموزش زبان فارسی ویژه‌ای برای تقویت زبان فارسی متناسب با ظرفیت‌ها و توانایی‌های کودکان دوزبانه در سنین ابتدایی ارائه گردد و روش‌های تدریس ویژه‌ای در دوره‌های تربیت معلم پیش‌بینی شود.
۳. تهیه‌ی برنامه‌های ویژه برای دانش‌آموزان مناطق دوزبانه در صداوسیما محلی و ملی با هدف تقویت مهارت‌های شنیداری و گفتاری دانش‌آموزان ارائه شود.

منابع

۱. ادیب، یوسف (۱۳۸۵). مقایسه‌ی تأثیر آموزش‌های پیش‌دستانی بر عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان دوزبانه و یک‌زبانه‌ی دوره‌ی ابتدایی. مجموعه مقالات همایش نوآوری در برنامه‌های درسی دوره‌ی ابتدایی. دانشگاه شیراز.
۲. اسماعیلی، محمود (۱۳۸۰). بررسی خطاهای زبانی در نوشتار فارسی دانش‌آموزان مازندرانی زبان. پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد. دانشگاه علامه طباطبائی. تهران.
۳. خدیوی، اسدالله و کلانتری، رضا (۱۳۸۸). مجموعه مقالات همایش دوزبانی و آموزش: چالش‌ها، چشم‌اندازها و راهکارها. پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش.
۴. عصاره، فریده (۱۳۸۲). بررسی مسائل زبان‌آموزی کودکان پایه‌ی اول مناطق دوزبانه. سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی.
۵. زندی، بهمن (۱۳۸۱). زبان‌آموزی. انتشارات سمت. تهران.
۶. عصاره، فریده (۱۳۸۸). پیشنهاد الگویی برای برنامه‌ی زبان‌آموزی پایه‌ی اول در مناطق دوزبانه. مجموعه مقالات همایش دوزبانی و آموزش: چالش‌ها، چشم‌اندازها و راهکارها. پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش.
۷. فتاحی، بهرام (۱۳۷۲). بررسی و مقایسه‌ی پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان پسر یک‌زبانه و دوزبانه در دروس فارسی و املا. پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد. دانشگاه تربیت معلم تهران.
۸. کریمی، عبدالعظیم (۱۳۸۴). بررسی نتایج مطالعه‌ی بین‌المللی پیشرفت سواد خواندن. پرلز. تهران: فصل‌نامه‌ی تعلیم و تربیت. سال بیست و یکم. شماره یک. بهار ۱۳۸۴. پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش.
۹. کریمی، عبدالعظیم و کریمی، مسعود (۱۳۸۸). مقایسه‌ی دانش‌آموزان دوزبانه و یک‌زبانه در وضعیت سواد خواندن براساس مطالعه‌ی بین‌المللی پیشرفت سواد خواندن (۲۰۰۶-PIRLS).
۱۰. مجموعه مقالات همایش دوزبانی و آموزش: چالش‌ها، چشم‌اندازها و راهکارها. پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش.
۱۱. کلانتری، رضا (۱۳۸۸). بررسی انواع مدل‌های دوزبانه در دنیا و ارائه‌ی راهکار برای آموزش دوزبانه در ایران. پژوهشنامه‌ی آموزشی. ماه‌نامه‌ی پژوهشی، آموزشی پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش. شماره ۱۱۹، اسفندماه.
۱۲. گزارش سمینار بررسی ابعاد دوزبانی در آموزش و پرورش، به همت مرکز تحقیقات آموزشی سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی. ۱۱-۱۰ تیر ۱۳۷۱.
۱۳. مدرس، سولماز (۱۳۸۲). مشکلات خاص دانش‌آموزان دوزبانه‌ی ایرانی. مجموعه مقالات اولین نشست علمی و پژوهشی آموزش زبان و ادبیات فارسی به کوشش دکتر سعید قره‌آعاجلو. پژوهشکده‌ی تعلیم و تربیت کاربردی تبریز.
۱۴. مهرجو، علی و هادیان، مجید (۱۳۷۴). پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان دوزبانه و یک‌زبانه‌ی پسر سال سوم ابتدایی در شهرستان اهواز. شورای تحقیقات آموزش و پرورش استان خوزستان.